

Mobilnost i socio-prostorno restrukturiranje

Alija Hodžić

Institut za društvena istraživanja
alija@idi.hr

SAŽETAK U ovom radu autor nastoji mobilnost u suvremenom društvu, kao sve značajnije njegovo obilježje, dovesti u veza sa "fluidizacijom" struktura, a odatle sa socioprostornim restrukturiranjem. S tim u vezi se ispituju neki teorijski uvidi kojima se nastoje misaono zahvatiti suvremeni globalni procesi, koji, prema tim uvidima, ostaju (a uslijed "metodološkog nacionalizma") izvan vidokruga dosadašnjem sociološkom instrumentariju. Pretpostavka je da suvremena fleksibilna akumulacije kapitala stalno, u svojoj reprodukciji (a u svijetu u kome fizička bliskost nužno ne indicira na povezanost među ljudima) revalorizira raspoložive resurse, time povećava mobilnost, restrukturira zatečene socioprostorne entitete, generira destabilizaciju, privremenost, povremenost, a naspram stabilnosti, trajnosti i stalnosti. Postsocijalistička društva su, dakle i hrvatsko društvo, uslijed radikalne promjene u načinu valorizacije resursa (od socijalističkog planiranja do kapitalističkog tržišta) posebno snažno izložena ovom obliku restrukturiranja. Isključeni iz ovog načina reprodukcije, iz njegovih tokova i mreža, ostaju (kao pojedinci, grupe ili kolektivi) na periferiji, zatvoreni u svoju lokalnost, a uključeni, sa svijetom dijele njegove nemire. S povećanjima sposobnosti bivanja pokretnim smanjuju se mogućnosti isključivanja.

Ključne riječi: mobilnost, fluidnost, metodološki nacionalizam, fleksibilizacija, migracija, restrukturiranje

Primljeno: lipanj 2010.

Pribvačeno: rujan 2010.

1. Mobilnost kao kapital?

Mobilnost je u srcu modernog društva. To se danas posebno ističe u onim konceptima koji suvremenost razumijevaju kao prelaz iz prve (čvrste) u drugu (tekuću) modernost. Posebno se ističe otvorenost društva i, po brzini i obuhvatu, do danas nezabilježena mobilnost materijalnih dobara, informacija i ljudi. Njihovi tokovi, a u mnogo čemu već globaliziranom svijetu, nisu, međutim, podjednako prisutni. "Najviše su globalizirani informacijski tokovi, nešto manje tokovi materijalnih dobara (koji se prelijevaju pretežno u kontinentalnim okvirima), a najmanja je prostorna mobilnost ljudi, koji se pretežno ograničavaju na lokalno-nacionalne okvire" (Mlinar, 2006.:67). Traže se novi koncepti kojima bi se mogle obuhvatiti nastale promjene,

Copyright © 2010 Institut za društvena istraživanja u Zagrebu – Institute for Social Research in Zagreb
Sva prava pridržana – All rights reserved

uvode se novi pojmovi kojima bi se moglo izraziti novo iskustvo. Uz sveprisutnu globalizaciju tu su transnacionalizacija i supranacionalizacija, deteritorijalizacija i glokalizacija, metodološki nacionalizam i kosmopolitizam, itd. Da bi se naglasila važnost mobilnosti za suvremeno društvo, Kaufmann, Bergman i Joye (2004.) pozajmljuju, ne prvi put u sociologiji, jedan pojam iz biologije – motilitet – te ga pokušavaju osmisliti kao posebnu vrstu kapitala, kao agregaciju svih atributa aktera koji određuju sposobnosti osobe da se kreće (smještajući ga na sociološki raf uz već etablirani ekonomski, socijalni i kulturni kapital) i kao sociološki koncept. Sposobnost bivanja pokretnim u socijalnom i geografskom prostoru, kao – *pristup* prema raznim mogućnostima pokretljivosti (koji zavisi od prostornog rasporeda stanovništva, infrastrukture i društveno-ekonomskog položaja u socijalnim mrežama), sticanje za to potrebnih *vještina* ili *kompetencija* (fizičke sposobnosti – sposobnosti da se hoda, vidi, vozi bicikl i sl., stečene, postignute kompetencije – npr. vozačka dozvola, znanje engleskog jezika i organizacijske sposobnosti koje pomažu da se mobilnost dogodi) i *prisivajanje* (ili “kognitivno prisvajanje”) kao subjektivno tumačenje pristupa i vještina, odnosno procjena sposobnosti za socijalnu i prostornu pokretljivost (oblikovanje potreba, planova, aspiracija, strategija i biranje opcija) – motilitet – u modernom se društvu prepoznaje ne samo kao posebna vrsta kapitala već i kao, a s obzirom da se radi o slobodi (kretanja, izbora ...) ideološki sistem koji vrši pritisak na pojedince da prošire mogućnosti svoje mobilnosti kako bi se mogli prilagoditi promjenama životnih i radnih uvjeta, kao što su delokalizacija radnih mjesta ili fleksibilizacija radnog procesa (Kaufmann, Bergman, Joye, 2004.; Kaufmann, 2004.; Flamm, Kaufmann, 2006.). Motilitet (motility), višestruko uvjetovana sposobnost bivanja pokretnim, objedinjuje strukturne i kulturne dimenzije kretanja i djelovanja, “predstavlja oblik kapitala koji može oblikovati veze sa drugim oblicima kapitala” (Kaufmann, Bergman, Joye, 2004.:754), pa je činilac socijalne integracije i diferencijacije, a u nekim slučajevima može imati i učinak isključivanja. Ovdje se i samo kretanje pojavljuje kao resurs (npr. dijete mobilnih roditelja ima viši motilitet – sposobnost da bude pokretno – od djeteta nemobilnih roditelja), a i sama se “fluidifikacija” socijalnih struktura, njihova krhkost, nestalnost, promjenljivost, temelji na povećanoj mobilnosti dobara, informacija i ljudi, koja je omogućena tehničkim i logističkim razvojem transportnih i komunikacijskih tehnologija. Mobilnost i mogućnost bivanja mobilnim na ovaj su način stavljeni u centar sociološke analize (post)modernog društva.

Konstituirajući se u vremenu izgradnje moderne, koja se nastoji uspostaviti iz same sebe, a naspram zastarjelog društva tradicije, sociologija društvo, osnovni predmet svojih istraživanja, shvaća kao socijalni sistem, sistem društvenih odnosa, socijalni poredak pregovaranja, kao autopoetičnu mrežu, kao strukturu odnosa, itd.; svuda su prisutni sistemi, strukture, poreci, institucije društva, nezavisnog i samoreproducirajućeg socijalnog entiteta organiziranog kao nacija-država. Naspram njih suvremeno se društvo prepoznaje, smatra Urry, preko metafora mobilnosti i onih koje ukazuje na globalni karakter društva: tokovi, valovi, tekuća stanja, nomadi, turisti, vagabundi, deteritorijalizacija, hibridnost, mreže, vremensko-prostorno sažimanje, itd. Urry nastoji pokazati da u razumijevanju suvremenog društva treba ići preko granica onoga što se najčešće još uvijek smatra “društvom” (na razne načine međusobno povezano mnoštvo ljudi u okviru nacije-države). Zato će reći da se

suvremena sociologija, baveći se svojim osnovnim predmetom – društvom – treba fokusirati na ono što ga danas karakterizira, na prekogranične nacionalne i kulturne tokove i mreže (mobilnosti ljudi, predmeta, slika, informacija), na “gibanje, mobilnost i slučajno uređenje, prije nego na stanja, strukturu i socijalni poredak” (Urry, 2000.:18), pa se zalaže za to da “sociologija mobilnosti”, koja ide preko nacionalnih društava, za svoju osnovu ima “globalno civilno društvo” (str. 211). To bi bio osnovni okvir sociologije na početku novog stoljeća.

Sociološko fokusiranje bi se pomjerilo od istraživanja relativno stabilnih (samo) reproducirajućih odnosa i djelovanja na nestabilne tokove i kretanja, te njihovu infrastrukturu. To bi, na neki način, bila istraživanja koja bi se odnosila na novi val mobilnosti i njegov globalni doseg: kao što se u razumijevanju modernog društva sociologija fokusirala na njegovu dinamičnost i mobilnost, a naspram zastarjelog, po različitim osnovama segmentiranog i slabo mobilnog tradicionalnog društva, tako i razumijevanje suvremenog društva u uvjetima novih transportnih i komunikacijskih tehnologija (gdje se mobilnost svega – kapitala, dobara, informacija, slika, ideja, ljudi – višestruko ubrzala), treba napustiti dosadašnji osnovni konstrukt – “društvo-nacija-država” i kao svoj osnovni predmet, a kroz razne vrste mobilnosti, obuhvatiti novu dinamiku i novu mobilnost, “globalnog civilnog društva”. Riječ je, izgleda, o nastojanju da se u “vremenu tranzicije” prepoznaju nosivi procesi koji će, oblikujući našu budućnost, biti i osnovni predmet socioloških istraživanja. Fokus se pomjera s relativno stabilnih i trajnih struktura na nestabilnosti i mobilnosti. Ovo pomjeranje otežava izgradnju cjelovitog analitičkog koncepta ali ukazuje i na, u izmijenjenim uvjetima, teškoće pristupa koji su se smatrali primjerenim za analizu društva “prve moderne”. U kritičkom osvrtu na ovo novo zasnivanje sociologije, primjereno za 21. stoljeće, Favell (2001.) kaže da većina mobilnosti koje ističe Urry nisu nikakva novost. A same su migracije koje se ovim konceptom stavljaju u sam centar sociološke pažnje “kao ljudsko iskustvo još uvijek iznimka u suvremenom svijetu” (str. 392). Ove “spekulativne ideje” nisu potkrijepljene inače već postojećim podacima empirijskih istraživanja (studije o migracijama, slobodnom kretanju kapitala, usluga i robe u globalnom svijetu, studije o transnacionalnim zajednicama ili pravno-političke studije – npr. o evropskom ujedinjenju). Otuda, radi se, kaže Favell, o “nekontroliranom teoretiziranju” (str. 392). Bilo kako bilo, ovdje se ne radi o sporu oko mobilnosti, već o načinu njihovog konceptualiziranja. Riječ je o nastojanju da se mobilnost iznova uključi u sam centar socioloških interesiranja. Ponovalno su, zauzimajući nove položaje “mase naroda” kako kaže N. Mihajlov (1940.), “stavljene u pokret”. Sada se, konceptualno, na mjestu tih “masa” iz vremena “prve modernosti” nalaze “mobilni subjekti” ili “hibridi” osposobljeni za kretanje (Bosss, Kesselring, 2004.:15). U novim uvjetima ovo je kretanje višestruko ubrzano ne ostavljajući na miru ljude ni u jednom kutku kojeg nastanjuju.

2. “Turisti” i “vagabundi”

“Danas smo svi u pokretu.” Tako Zygmunt Bauman započinje svoj tekst “Turist i vagabund” (2003). Ne radi se samo o fizičkom kretanju. Ono se dešava i kad nikud

ne putujemo: “možemo hitati, juriti, letiti kroz Internet mrežu” ili iz fotelje mijenjati “kablovske ili satelitske kanale na TV ekranu..., ne ostajući nigdje dovoljno dugo da bi smo bili nešto više od posetilaca i osetili se *chez soi*” (str. 251). Prostor, sažet zajedno s vremenom, više nije prepreka, kao da nije “ništa više do stalni poziv da se ne uvaži, ospori, porekne” (str. 251). Izgleda da u svijetu koji se označava kao kasna moderna ili postmoderna “prirodne granice” više ne postoje. One se u svojim prostorno-vremenskim dimenzijama, kao nešto krajnje do čega se može doći, kao svrha, gube u svijetu nestalnog i neizvjesnog, u kome “roba, usluge i znaci moraju buditi želju”, zavesti budućeg potrošača, probijajući se kroz “gusto, mračno, raštrkano i ‘deregulisano’ šipražje globalne konkurentnosti” (str. 252). U trci za novim željama a ne za njihovim zadovoljenjem, u kojoj se stalno otvara novo mjesto za nove predmete želje (da ne bi stala globalna trka za profitom), bez granica, “bez smislenog značenja, nema načina da magičnom točku iskušenja i želja ikad ponestane zamah” (str. 253). Navike se neprekidno, u prvoj povoljnoj prilici, odbacuju: neobaveznost, nestalnost i privremenost ugrađeni su u način funkcioniranja potrošačkog društva. Potrošači ne bi trebalo nikakve želje smatrati konačnim, a nikakve potrebe zadovoljenim. Zapravo, radi se, kako kaže John Carroll, o “nespokoj, manji konstantne promene, kretanju, različitosti – ostati na mestu je umreti” (str. 256). Biti u pokretu, tragati, pretraživati redovno je stanje potrošača. Ništa nije dovršeno, sve je otvoreno za nova kretanja i nove draži: kao skupljači senzacija, gdje želja želi želju, a ne zadovoljenje, jer je zadovoljenje “zla kob želje”, idealni potrošači su u suvremenom potrošačkom društvu (koje se nikad ne smije ostaviti na miru) proizvedeni u aktere koji ne samo da su podvrgnuti svakovrsnom zavodjenju već i sami “aktivno traže da budu zavedeni” (str. 257). Kombinacija potrošača zaokupljenog dražima (koje brzo gube svoje draži) i izmijenjenog svijeta u svim njegovim dimenzijama (ekonomskim, političkim, ličnim) u kome tržište sa brzinom koja se stalno uvećava mijenja svoje draži, “briše fiksirane putokaze – čelične, betonske, ili iskovane autoritetom – s individualnih mapa svijeta i planova životnih maršruta” (str. 258). Biti stalno u pokretu obaveza je osobe potrošačkog društva. Ali svi to ne postižu niti mogu postići. Svako može formirati želju, ali svako ne može izvući iz nje i zadovoljenje.

Kao i ostala društva i suvremeno potrošačko, “postmoderno društvo” je slojevito. Dimenzija po kojoj se ono stratificira, po kojoj dijeli svoje članove na one “gore” i one “dolje”, je “njihov stepen mobilnosti – sloboda biranja gdje će biti” (str. 259). A i kad putuju, kao migranti, razlikuju se po pristupu informacijama i korištenju socijalnih mreža kao posebne vrste kapitala.¹ Kombinacija poništavanja ulaznih viza i

¹ Informacija je ona “dimenzija koja diskriminira dvije migracijske populacije: na ‘socijalno mobilnu’ s neznatnim pomakom na dolje nakon imigriranja i na onu (većinu) kojoj treba jedna generacija za socijalni pomak u imigrantskom društvu. Na temelju posjedovanja informacije odnosno vještine da se do nje dođe.” Benson-Rea i Rawlinson (Highly Skilled and Business Migrants: Information Processes and Settlement Outcomes, *International Migration*, 2003) “dihotomiziraju migrantske populacije na *highly skilled* i ‘one druge’. Prema njima, protoci informacija postaju najvažnijom eksplanatornom, neovisnom varijablom (‘točkom odlučivanja’, str. 59) za migriranje visokokvalificirane i obrazovane radne snage;

istovremeno jačanje migracijske kontrole znak je kojim se razotkriva činjenica, “da je ‘pristup globalnoj mobilnosti’ podignut na najviši stupanj među stratifikacijskim faktorima” (str. 260). Zapravo, suvremeni se svijet dijeli na svijet globalno mobilnih i svijet lokalno vezanih. Ovi drugi rijetko kad dopiru i do nekih dijelova suvremenih velikih gradova u kojima obitavaju,² ili do nekih drugih gradova, regija ili zemlja. Njima je ostavljeno virtualno kretanje po mnoštvu televizijskih programa čiji su svjetovi izvan njihove nevirtualne stvarnosti i obilno beskorisno vrijeme kojeg ne mogu osmisliti. Oni prvi, u uvjetima u kojima “zgušnjavanje prostora ukida protok vremena” (str. 261), žive u vremenu, u vječnoj sadašnjosti, pošto za njih prostor nema značaja, jer trenutno premošćuju svaku distancu. Za njih se, a radi se prije svega o globalnim akterima (biznismenima, menadžerima globalne kulture, naučnicima, raznim specijalistima) državne granice snižavaju zajedno s protokom robe, kapitala, financija; oni u svome sve više kosmopolitskom i ekstrasuteritorijalnom svijetu putuju svojom voljom, na putu se zabavljaju, dočekuju ih raširenih ruku. Oni drugi, ako krenu na putovanje, sudaraju se sa zidovima imigracionih kontrola i boravišnih zakona, a putuju krišom, često i ilegalno. Ove prve Bauman naziva turistima, a druge, ako se otisnu iz mjesne zadanosti, vagabundima. Iskustvo koje stiču prvi, paradigmatičko iskustvo turista (“nezavisno od toga da li je svrha putovanja posao ili zadovoljstvo”) “proživljava se kao postmoderna sloboda”, a iskustvo drugih “može se doživjeti prilično neugodno kao postmoderna verzija ropstva” (str. 264). Turisti putuju zato što to žele, traže nove senzacije i neisprobane mogućnosti u za njih atraktivnom svijetu koji je napravljen po njihovoj mjeri. Dru-

‘info-scanning i monitoring’ danas diskriminira između obrazovanih (ne samo ‘mozgova’) i ostalih migranata unutar neprinudnih migracijskih tokova. Sa stanovišta informacije kao diskriminirajuće varijable, ‘oni drugi’ ili ostali migranti su koji ‘ili ne znaju ili nisu u stanju naći dovoljno detaljne informacije prije odlaska’ (str. 59). Oni se zbog toga u većoj mjeri drže ‘neformalne mreže’. Potonji zaključak, smatramo, nije u skladu s nekim drugim, novijim, nalazima o informacijskim tokovima u migrantskoj populaciji; ‘obrazovanje’ nije prediktorska (neovisna) varijabla u vještini nalaženja detaljnih informacija prije, tijekom ili nakon migriranja, a još manje je prediktorska za analizu ‘snalaženja’ u imigrantskom društvu. ‘Neformalne’ odnosno ‘etnički indicirane’ mreže kao potpora u primitku imigranata djeluju bez obzira na razinu obrazovanja. Njima se služe kako nekvalificirani, tako i visokokvalificirani i obrazovani imigranti, no svaka skupina ima svoj vlastiti kod instrumentalizacije mreže” (Mežnarić, 2003.:327-328).

² “Suvremeni gradovi su mesta ‘apartheid a rebours’: oni koji to sebi mogu priuštiti napuštaju prljavštinu i nečistoću područja gdje su se zaglibili oni koji sebi ne mogu priuštiti selidbu. To se već desilo u Vašingtonu D.C., a u Čikagu, Klivlendu i Baltimoru skoro da je urađeno. U Vašingtonu se ne praktikuje diskriminacija na tržištu nekretninama. Pa ipak postoji nevidljiva granica koja se prostire duž 16. ulice na zapadu i reke Potomak na severozapadu, koju oni iza nje nikad ne prelaze. Većina adolescenata iza nevidljive ali ipak sasvim opipljive granice nikada nije videla centar Vašingtona sa svom njegovom raskoši, razmetljivom elegancijom i prefinjenim zadovoljstvima. U njihovim životima taj centar grada i ne postoji. Nema razgovora preko granice. Životna iskustva su tako veoma različita da nije ni jasno o čemu bi stanovnici dve strane mogli da pričaju kad bi se sreli i zastali da razgovaraju. Kao što je Ludwig Wittgenstein primetio: ‘Kad bi lavovi mogli da govore, mi ih ne bismo razumeli’” (Bauman, 2003.:259).

gi, vagabundi, “duhovno iskorijenjeni iz mjesta koje ne obećava”, “tamni lutajući meseci koji reflektuju sjaj žarkih sunca turista” (str. 264) mutanti su, škart postmoderne evolucije. Oni putuju jer nemaju nekog drugog izbora koji bi bio podnošljiv, oni su vlastita kontradikcija – nevoljni turisti, često ilegalci i na putu i na mjestu dospjeća. Kapital, kad je već emancipiran od prostora, više nema potrebu za lutajućom radnom snagom. Rušeci preostale prepreke za svoje slobodno kretanje on selektira, globalizira i lokalizira – s “imigracionim” zakonima i sa svime onim što ih prati (tehnika, ljudstvo, organizacija, a ponegdje i s fizičkim preprekama) podiže nove zidove nepoželjnoj mobilnosti. “Zeleno svjetlo za turiste, crveno svjetlo za vagabunde” (str. 266).

U “putujućem društvu” turisti su vagabundima gurui i idoli pa su turizam i skitnja dvije strane istog procesa. “Vagabund je *alter ego* turista” (str. 267). Između krajnosti jednih i drugih, onih koji i ne pomišljaju da igrom slučaja mogu postati skitnice i onih koji su izgubili svaku nadu, polje je ne sasvim jasnih granica, polje neizvjesnosti i nesigurnosti, gdje ono s čime se raspolaze danas već sutra može biti izgubljeno.³ Poslovi su često privremeni, akcije padaju i rastu, postignute vještine sutra mogu biti neupotrebljive, probrano susjedstvo se može promijeniti u skorojevičko, vrijednosti i ciljevi u koje se investiralo se mijenjaju. “Kao što nikakvo osiguranje života ne štiti osiguranika od smrti, tako ni jedna polisa osiguranja životnog stila turista ne čuva ga od skretanja u skitništvo” (str. 269). “Vagabundi” su ono što “turisti” mogu postati, oni su njihova noćna mora. Čišćenje svijeta od “vagabunda” znači oslobođenje “turista” od njihovih strahova. “Svet bez vagabunda biće svet u kome Gregor Samsa nikad neće doživjeti metamorfozu u insekta, i turist se nikada neće probuditi kao vagabund. *Svet bez vagabunda je utopija društva turista*” (str. 269). Nastojanje da se “vagabundi” protjeraju iz “turistima” vidljivog svijeta, kriminalizacija siromaštva, opsjednutost “redom i zakonom”, nastojanje je da se, protivno svim izgledima, društvena stvarnost uzdigne na nivo utopije. Ali opet, paradoksalno, bez “vagabunda” bi “turisti” izgubili bolji ugođaj i jači poticaj u njihovoj slobodi izbora, u kojoj se, pak, ne može usporavati, u kojoj je nesigurnost pratilac svakog izbora, a rizici vezani uz svaku odluku. Tako se u svetu “potrošača/putnika” zajedno, s dva bitno različita iskustva, kreću i jedni i drugi, svezani u čvor kojeg niko niti zna razvezati niti pokušava presjeci.

Ova dva iskustva, zaoštrena kao iskustvo globalizirajućih elita i iskustvo lokalista koji u svoja politička jedra hvataju “vjetrove gnjeva”, danas se artikuliraju kao dva izrazito različita doživljaja i opažanja svijeta. Emancipirajuće i kreativno iskustvo prvih, povezano s politikom, univerzitetom, medijima i umjetnošću, govori o kulturnoj hibridizaciji svijeta u kojem nema mjesta ni za kakvu “vezanost” ili “esencijalizam”, a iskustvo drugih, koji su to “po sudbini a ne po izboru” i koji su bačeni u svijet deregulacije, gubljenja zajedničkih mreža i individualizacije, teži da se artikulira kroz

³ Izvještaji iz SAD-a o ljudima s visokim obrazovanjem i sve donedavno sigurnim zanimanjem koji su u aktualnoj svjetskoj krizi izgubili i posao i stan (kuću) pokazuju da nije riječ o zanimljivim iznimkama već da se radi o masovnoj pojavi.

kategorije identiteta, teritorijalnosti i sigurnosti. *Postmodernistička* naracija o kulturnoj hibridizaciji i porazu esencijalizma samo jednim dijelom zahvata deregulirani, privatizirani i potrošački svijet "globalizirajućeg/lokalizirajućeg" svijeta *postmoderne* stvarnosti. Ona artikulira samo jedno iskustvo, iskustvo globalizirajućih elita, "bučne, veoma glasne i uticajne, ipak relativno ograničene grupe eksteritorijalnih svetskih putnika" čime ostaju "neobjašnjena i neartikulisana druga iskustva, koja su takođe integralni deo postmoderne scene" (str. 272). Time se, paradoksalno, u doba "zgušnjavanja vremena/prostora", prekida veza između ove dvije vrste iskustva: učinih elita i *populusa*. Moglo bi se reći, slijedeći Baumanovu logiku ovog rascjepa, da su mase stanovništva zatvorene (ili bivaju lako zatvorene) u svoju "esencijalističku lokalnost", pa i onda kada svoju svakodnevicu žive daleko od svoga fizičkog zavičaja. Održavanje ove vrste lokalnosti omogućavaju suvremena transportna i komunikacijska sredstva – ista sredstva koja omogućavaju način života globalizirajućih elita.

3. Mobilnost i strukture

Iz perspektive postmodernosti, pa ma koliko ona bila bučna i glasna ili čak tek jedna manje ili više zanimljiva zamisao, pruža se jasniji uvid u samu modernost i njene suvremene oblike i mijene. Tako, ono što je G. Simmel (2004.) prepoznao kao značajnu razliku između modernog i predmodernog društva – mobilnost⁴ – sada se multiplicira i prepoznaje kao jedno od ključnih obilježja suvremenosti. U predmodernom društvu stabilnost se, smatrao je G. Simmel, nalazi naspram mobilnosti koja nije pozitivno vrednovana. "Cilj bića u kretanju je povratak u mjesto porijekla" (Bonss, Kesselring, 2004.:3.). Za razliku od toga, moderno društvo mobilnost i socijalne promjene pozitivno vrednuje. Smatra se da su ustajalost i statičnost s onu stranu mogućnosti dovođenja društva u sve fleksibilnije stanje, a koje je pak, opremljeno s većim mogućnostima izbora u zadovoljavanju sve raznovrsnijih potreba njegovih članova. Povećana mobilnost, posebno ona koja prelazi granice nacionalnih društava, opći je pokazatelj otvorenosti društva, njegove integracije u sveprisutne globalne ekonomske i kulturne procese. Time se za takva društva povećavaju i rizici – koji su istovremeno i njihove nove prilike. Ono po čemu se moderno društvo bitno razlikovalo od predmodernog, po tome kako funkcionira i kako se vrednuje – mobilnost, ono što narušava ustajalost, uobičajenost i stabilnost, u suvremenom društvu poprima radikalne mijene. Radi se, dakle, ne o nečemu što predstavlja novum, nego o

⁴ Ključnu ulogu u tome ima novac, "moć novčanoprivrednog kretanja da svom tempu podredi ostale sadržaje života... Veoma je karakteristično da moderni život mobilniše svoje sadržaje u sasvim spoljašnjem smislu, i na nekim tačkama izvan svega poznatog. Srednji vek i još sama renesansa malo su upotrebljavali ono što su za nas sada 'mobilnije' u najužem značenju. Ormani, kredenci, klupe bili su ugrađeni u drvenu oplatu zidova, stolovi i stolice toliko teški da su često bili nepokretni; skoro da nije ni bilo sitnih predmeta pokućstva, koji su se mogli pomerati tamo-amo. Tek potom su predmeti nameštaja postali, u neku ruku, mobilni kao i kapital", kao i svaka druga roba kojoj se dopušta "da funkcioniše samo kao novčana vrijednost, pa je zato podređuje odredbama koje novac mora da zahteva u svrhu lakog ostvarenja svog prometa!" (Simmel, 2004.:584-585).

radikalizaciji onog što je već od ranije identificirano kao novum. Obim i brzina mobilnosti, a zahvaljujući deregulaciji, novim informacionim i transportnim sredstvima, te povećanom obrazovanju stanovništva, višestruko su se uvećali. Mase su doista stavljene u pokret. Neki su pri tome “turisti”, a neki “vagabundi”, neki su globalna elita u pokretu koja već gubi i potrebu i osjećaj “doma”, a neki su lokalno vezani i u svom virtualnom kretanju traže smisao “doma” ili nastoje pobjeći iz njega. Ovom se radikalizacijom nastoji označiti, ne potpun prekid, već nova faza ili dovršetak u razvoju modernog razvijenog zapadnog društva.

Usklađeno s Urryevom sociologijom mobilnosti Bonss i Kesselring strukturne promjene u mobilnosti shvaćaju (na mikro, mezo i makro nivou) duž prelaza od prve prema drugoj modernosti:

Obrasci i dominantne referentne točke socijalnih strukturacija u uvjetima prve i druge modernosti

Jednostavna / Prva modernost	Refleksivna / Druga modernost
Kritika dvosmislenosti → pročišćavanje Strukture, pravila i čvrstoća Sigurno / pouzdanost Trajnost	Prihvatanje dvosmislenosti → pluralizam Mreže, struje i tokovi Rizično / nesigurnost Fluidnost
(Scientifikacija i) predvidljivost Rastuća stabilnost Kontinuitet i evolucija Ciljno orijentirano	(Scientifikacija i) nepredvidljivost Rastuća nepostojanost Diskontinuitet i promjena Procesno orijentirano
(Nacionalni) poredak Stabilne veze (Nacionalne) strukture i dugoročnost Čvrste granice i čuvanje granica	(Kosmopolitska) slučajnost Povezanost kao problem i projekt (Transnacionalna) strukturacija za neko vrijeme Fleksibilne granice i upravljanje granicama

(Bonss, Kesselring, 2004, 17.)

Ako se sociologija formirala na opreci tradicionalno – moderno i na tom osnovnom motivu se reproducirala sve do nedavno, ona danas, koristeći se određenim procedurama, treba napustiti tu opreku i orijentirati se na novu: prva i druga modernost ili u drugoj “izvedbi” modernost – postmodernost. Tu promjenu paradigme Ulrich Beck (2004.) sistematizira tako što, pored prve moderne, dijeli ono što Bonss i Kesselring označavaju “drugom modernošću” na “drugom modernu” i “postmodernu”. U “postmodernu” smješta kako “mreže”, “struje”, “tokove” tako i “hibride”, “etiku univerzalnog relativizma”, “globalnu kulturnu industriju s isključenjem lokalnog” i “kulturne krize i proturječnosti globalnog – postmodernog – kapitalizma”. Za prvu modernu karakterističan je “metodološki nacionalizam”, za drugu “metodološki kozmopolitizam”, a za postmodernu “metodološki nihilizam”. U nastojanju da afirmira “metodološki kozmopolitizam”, koji novu stvarnost prepoznaje naspram (inter)nacionalnog i svakog postmodernističkog brisanja granica Beck kaže da “socijalne znanosti treba iznova zasnovati kao znanost o stvarnosti transnacionalnoga” (Beck, 2004.:84). Ovo, pak, ne treba razumjeti kao način isključenja nacionalnog. Naprotiv, kao nacionalna realna politika, ono se u suvremenim uvjetima, počet-

kom trećeg tisućljeća, najbolje brani kosmopolitskom realnom politikom, a koju otkriva i razotkriva “metodološki kosmopolitizam”. Valja se osloboditi fiksacija na poznato i zahvatiti ono što je već prisutno: život u više mjesta boravka, stalna mobilnost, dvostruka državljanstva i prekograničnost s podijeljenom lojalnošću. Može se “imati korijene i krila” (str. 15). “Sve više ljudi... radi internacionalno, voli internacionalno, vjenčava se internacionalno, živi, putuje, konzumira i kuha internacionalno, djeca se odgajaju internacionalno, što znači da ti ljudi razumiju više jezika i da su odgojeni u poopćenoj ničijoj zemlji televizije i Interneta; ni politički se identitet i lojalnost više ne pokoravaju nacionalnoj monogamiji lojalnosti” (str. 9). Da bi zahvatile one procese i pojave koje su već na djelu, društvene znanosti (sociologija) trebaju napustiti do sada prakticirani “metodološki nacionalizam”. Možda bi se ovim Beckovim uvidima i zamislama moglo prigovoriti, kao što to čini Srđan Vrcan (2005.:162), “da na temelju nekih suvremenih trendova prebrzo izvodi dalekosežne zaključke, obilježene izrazitim utopizmom i tzv. poželjnim mišljenjem”, ali, s druge strane, ostaje utisak da bi značajne pojave suvremenog društva ostale nezahvaćene u svojoj cjelovitosti kada bi se na njih isključivo primijenio analitički aparat “metodološkog nacionalizma”.

Vidljivo je da je ovim uvidima (a i drugim pokušajima problematiziranja suvremenosti) centralni koncept sociologije dvostruko doveden u pitanje: društvo koje se kao entitet pojavljuje i reproducira unutar nacije-države i društvo kao relativno stabilan sistem odnosa, kao strukturirana cjelina. Tvrdnja Margaret Thatcher da “nema takve stvari kao što je društvo” zapravo je zahtjev za minimalnom državom u kojoj se “pojedini muškarci i žene i njihove porodice” vođeni svojim interesima pojavljuju kao akteri koji su oslobođeni svih svojih socijalnih veza. Ova izjava dana jednom ženskom časopisu nije, kaže Ralf Dahrendorf, bila ispad. “‘Društvo’ je za nju značilo neuredni svijet autonomnih institucija koje su zauzimale posredničku ulogu između individua motiviranih interesima i prilično okrutne, sigurno ne paternalističke (ili čak maternalističke) države, a koje su u njezinim očima bile odgovorne za nesposobnost zemlje da stvori privredu programiranu za rast” (Dahrendorf, 1996.:134). Tek je tim pojedincima “ponešto nedosljedno dodala ‘i obitelj’, ali kako se čulo, ona je inzistirala na tome da jedan od njezinih po službi najstarijih ministara iz jednog važnog govora u kojemu se višestruko pojavljivala riječ ‘društvo’ izbaci taj termin” (str. 134). A radi se o tome da kapital, oslobođen (ili u nastojanju da se oslobodi) državnog uplitanja u njegove poslove, društvo “organizira”, tj. restrukturira prema potrebama vlastite reprodukcije. Kroz deregulaciju ono postaje i fragmentirano i transnacionalno. Fokusiranjem na promjenu, tokove i procese, slučajnost, sveopću mobilnost stvara se dojam o potpunoj razgradnji društva kao određenog sistema odnosa, pa tako i “kontejner društva” zatvorenog unutar “nacije-države”. Naglašavanjem “tokova”, “struja” i ubrzane mobilnosti ljudi, kapitala, robe, informacija i slika i svega onoga što stvara stalno preoblikovanje društvenog života, pri čemu su socijalne strukture efemerne ili visoko kontekstualizirane, ne bi se, međutim, trebalo dovesti u pitanje i samu strukturaciju suvremenog društva, jer se i “tokovi” i “struje” i mobilnosti, itd. kroz svoju repetitivnost ustaljuju i tako formiraju strukture koje i ne moraju biti građene od najčvršćeg materijala. Potreba za nekom vrstom orijentacije ustaljuje oblike kolektivnog i indi-

vidualnog ljudskog djelovanja. "Gestaltpsihologija je" kaže Rudi Supek "pokazala da čovjek uvijek unosi u neki poremećeni i nesređeni materijal neki red i raspored, jer se red lakše percipira i pamti od nereda" (Supek, 1987.:157). I "tokovi" i "struje" i mobilnosti zapravo su skupovi raznovrsnih djelovanja koja u svojoj cjelini proizvode i reproduciraju određene oblike društvenog života. Fokusiranje, pak, na mobilnost analitičku pažnju usmjerava na dinamički moment suvremenog društva, na promjenu, na permanentni proces restrukturiranja. Tako je i nastojanje da na pr. i obrazovanje postaje permanentno ("cjeloživotno obrazovanje") nastojanje da se i ono prilagođava stalnim promjenama, da bude dio ukupnog procesa društvenog restrukturiranja.

4. Spremnost za mobilnost

Povećana prostorna i socijalna mobilnost destabilizira zatečene okolnosti, situacije, unosi promjene, nestalnosti – destruktuira/restruktuira. Oba su oblika pokretljivosti predmet analiza koje se bave strukturnim promjenama i društvenom transformacijom (Kaufmann, Bergman, Joye, 2004.: 748). Po njima se prepoznaje i mjeri otvorenost i umreženost društva. Kao što migracije na svjetskoj razini prelaze u socijalnu pokretljivost (i donose nove sukobe u društvima odredišta) tako i socijalna pokretljivost, smatra Dahrendorf (2006.:50), u procesu individualizacije razgrađuje klasnu borbu, te remeti ustaljene klasne odnose i društvenu dinamiku. Veza između prostorne (horizontalne) i socijalne (vertikalne) pokretljivosti je višestruka i višeznačna. Može se "kretati" u oba pravca – može biti i pozitivna i negativna, a može biti i mješovitog tipa. Ona je pozitivna kada se istovremeno događa i prostorna i uzlazna socijalna mobilnost, kad na primjer "neko dobije unapređenje, pa pređe u ogranak kompanije koji se nalazi u drugom gradu ili, čak, u drugoj zemlji" (Giddens, 2006.:306). Negativna je kada se ove dvije vrste mobilnosti ne poklapaju, kada preseljenjem ne dolazi do promjene socijalnog statusa ili obratno – kada je promjena socijalnog statusa ostvarena bez prostorne mobilnosti. Slučaj filipinske učiteljice koja radi kao domaćica i dadilja u Los Angelesu mogao bi se smatrati mješovitim tipom. Različiti položaj na tržištu rada i različita distribucija resursa potakli su njenu mobilnost. Ona je (kao i većina žena s Filipina čiji je emigrantski život istraživala Rhacel Salazar Parrenas a koje su se zaposlile u domaćinstvima Rima i Los Angelesa), ostavila na Filipinima muža i djecu, emigrirala u SAD, gdje kao domaćica i dadilja zarađuje znatno više nego što bi zarađivala na Filipinima pri čemu domaćici koja živi s njenom porodicom na Filipinima plaća tek desetinu svoje zarade. Kao i mnoge druge migrantice, ne pripada najsiromašnijoj klasi na Filipinima. Najviše njih su udate žene koje su završile više škole.⁵ One pripadaju "transnacionalnim porodicama" i žive s dvostrukim

⁵ "U zemljama polaska emigranti svojim novčanim doznakama ulaze u razvojne strategije na mikronivou. U mnogim zemljama doznake predstavljaju glavni vladin izvor deviznih rezervi" i vrlo su značajne za "ekonomije u razvoju i ekonomije zemalja koje se bore za opstanak... Na Filipinima, glavnom pošiljaocu migranata i snabdevaču nekoliko zemalja

društvenim statusom i ugledom i kao hibridi žive u različitim socijalnim mrežama (Parrenas, 2001.). One su, kao mobilne osobe, “prenosnici ...drugih entiteta, ideja, slika, tehnologija, novca...” (Urry, 2000.:188). Položaj filipinske učiteljice na tržištu rada je za nju i njenu porodicu povoljan (neusporedivo veća materijalna primanja domaćice i dadilje u Los Angelesu nego učiteljice na Filipinima), ali je njeno radno mjesto sasvim nesamostalno, izloženo je svakojakim zahtjevima i kontroli. Ona je migrirajući poboljšala vlastiti materijalni položaj i materijalni položaj svoje porodice, pa je po tome veza prostorne i socijalne pokretljivosti pozitivna, ali je, kada se radi o radnom mjestu, njena socijalna mobilnost je silaznog tipa – novi posao je u odnosu na onaj kojeg je ranije obavljala degradirajući. Pomoću stečenog novca iz ovog degradirajućeg položaja mnogi će u zemlji porijekla, započeti novu profesionalnu karijeru, koja će biti socijalni uspon za njih i njihove porodice. Zato bi se ovaj tip veze dvije vrste pokretljivosti mogao nazvati mješovitim tipom. Ovom vrstom pokretljivosti članovi transnacionalnih porodica svoj život žive u “globalnom lancu brige” (Hochschild, 2003.) i time plaćaju poboljšanje svog materijalnog položaja. “Takvi lanci mogu biti lokalni, državni ili globalni. Globalni lanci” (kao što je onaj Filipinke koja radi u Los Angelesu) “obično započinju u siromašnoj, a završavaju u bogatoj zemlji” (str. 171). Najčešće se protežu od ruralnih ka urbanim sredinama, siromašnijih ka bogatijim regijama ili zemljama, pa sve do zemalja “Prvog svijeta” čineći tako manji ili veći broj veza. “Uobičajen oblik tih veza sastoji se u sledećem: 1) starija kćerka iz siromašne porodice brine o svojim rođacima, 2) njena majka radi kao dadilja koja brine o deci dadilje koja je emigrirala, dok ova 3) brine o detetu u porodici u bogatoj zemlji” (str. 171). Hochschildova ističe tri moguća pogleda na ovu vrstu pokretljivosti: primordijalistički, optimističko modernistički i kritičko modernistički. Za prvi, primordijalistički, ispravna je ona briga koja se zadržava na “prvim objektima ljubavi”: vlastita porodica, zajednica kojoj se pripada i zemlja u kojoj se živi. Primordijalist je izolacionist i antiglobalist. Iz perspektive optimističkog moderniste “lanci brige su neizbežan deo globalizacije” koja se u “kontekstu *laissez-faire* marketizacije” prihvata kao dobra (str. 185). On je zadovoljan ukoliko ponuda rada zadovoljava potražnju. Kritički modernist će dadiljin pristup bolje plaći razumjeti kao novu mogućnost, pokušavajući naći bar neke zaštitne mjere za njene probleme u novoj sredini i problematizirati odnos “Prvog” i “Trećeg” svijeta u procesu globalizacije. Iz ovog primjera vidi se sva složenost veze prostorne i socijalne pokretljivosti. Sociološki, ona se ne može svesti samo na ekonomske kategorije, već zadire u sve oblasti društvenog života ljudi i njihovih zajednica – od emocionalnih problema “brige sa distance” (Parrenas) i stvaranja novih mogućnosti za kvalitetnije uvjete života do izgradnje strategija vezanih za mobilnost u uvjetima globalizacije svijeta. I sama spremnost na mobilnost je višestruko uvjetovana. Ona nije tek odbljesak stanja na tržištu rada i distribucije resursa. To su opći uvjeti koji

ženama za industriju zabave, u poslednjih nekoliko godina doznake su treći po veličini izvor deviza. U Bangladešu, zemlji koja ima mnogo radnika na Bliskom istoku, u Japanu, i u nekoliko evropskih zemalja, doznake predstavljaju oko trećinu ukupne devizne svote. Izvoz radnika i doznake načini su da se vlade uhvate u koštac sa nezaposlenošću i spoljnim dugom” (Sassen, 2002.:285/6).

se, međutim, prelamaju kroz mnoge socijalne, kulturne, situacijske i individualne osobitosti.

Konceptualno, mobilnost “prve moderne”, kažu Bonss i Kesselring, bila je jasna i predvidljiva (kao željeznica s voznim redom) u kojoj je socijalna mobilnost (uzdizanje ili silaženje) bila obilježena jasnim rezom, dominantnim ekonomskim kriterijem. Mobilnost “druge moderne” obilježava zbrka, neodređenost, ambivalencija, nepredvidljivost, “kretanje u mreži bez direktnih linija i/ili voznih redova” (kao vožnja s automobilom ili još izraženije – surfanje na Internetu), sa nejasnim kriterijima socijalnog uzdizanja ili silaženja. Prvu modernu karakterizira usmjerena, a drugu neusmjerena mobilnost (Bonss, Kesselring, 2004.:11). Slijedom ove (konceptualne) razlike sama analiza suvremenog društva postala bi kompleksnija i zahtjevnija.

Potrošači/putnici putujućeg društva (stalno otvoreni za nova kretanja i nove draži koje velikom brzinom nudi tržište preobilno svakom vrstom robe), putuju u svijetu nejednako distribuiranih resursa. Mogućnost i način pristupa tim resursima raspoređuje ih, individualno, grupno i kolektivno na skali socijalne stratifikacije. “Pristup globalnoj mobilnosti”, kao važno svojstvo stratifikacije, razvrstava aktere na one koji su isključeni i one koji, sposobni da budu mobilni, posredno ili neposredno učestvuju u globalnim procesima. Nejednako distribuirani resursi, način pristupa resursima (njihovo prepoznavanje, upotreba i vrednovanje) te prihvaćanje i procjena same mobilnosti (kao resursa – sposobnost bivanja mobilnim) osnovni su generatori socijalne i prostorne mobilnosti. Nekad se valja pokrenuti, izaći iz danih okvira egzistencije, da bi se objektivno postojeći resursi mogli prepoznati, upotrijebiti i vrednovati. Nije to oznaka samo suvremenog društva nego i svakog društva spremnog na promjenu. Tako će, na primjer, nakon boravka u inozemstvu, po zadatku – kao krajiški oficir, Reljković u svom “Satiru” (prvo izdanje 1762. god.) slavonsko selo percipirati kao sredinu u kojoj je prisutna neproduktivistička orijentacija, kao što je npr. ekstenzivno stočarstvo (u kome jedna kuća ima i po nekoliko krava ali ni litre mlijeka, jer nisu u stajama već su čitavu godinu na slobodnoj ispaši), a nasuprot ratarstva – koje disciplinira stanovništvo – i intenzivnog uzgajanja stoke. Slavonac je lijen, malo radi, previše se odmara, pije, a od mobe koja se masovno prakticira nema nikakve koristi jer se pojede i popije koliko se u privredi. Zapaža da se previše igra u kolu i vrijeme gubi na prelu i divaneći na posijelu. Sve su to “turske skule” koje zajedno s babskim bajanjima i čarolijama i neurednim kućama (na kojima nema “srčeli pendžera” – tj. ostakljenih prozora) treba zamijeniti racionalnom organizacijom rada, zdravijim i produktivnijim načinom života. On je, nakon boravka u “naprednim njemačkim zemljama, Saskoj i Šleskoj, i iz putovanja po inozemstvu uopće” koji su na njega ostavili veliki utisak, “svoju Slavoniju s ‘turskim skulama’ uspoređivao sa zemljama, naprednim u evropskim razmjerima. Zato se obara na tradicionalnu narodnu kulturu koja za nj znači konzervativizam, tursko doba i zaostalost ekonomsku i kulturnu, mjereno evropskim mjerilom” (Bičanić, 1952.:607). Valja izaći iz okvira koji se nameće kao da je prirodan i tek tada vidjeti nove mogućnosti, drukčiju organizaciju društvenog života. Radi se o promjeni same percepcije stvarnosti. Pokretljivost i ono što ona

sa sobom nosi ovdje se, ukoliko se ne radi o dogmatski utemeljenoj egzistenciji (vjerski, etnički, običajno, profesionalno – što sužava nove doživljaje i vidike) pojavljuje kao socijalni i kulturni kapital, osnova za prepoznavanje, novo vrednovanje i transformiranje postojećih resursa.

Spremnost ljudi za socijalnu i prostornu mobilnost u procesu post-socijalističke transformacije društva (izmjene institucionalnih okvira rada u vlasničkim i u upravljačkim aranžmanima), a u uvjetima povećane fleksibilnosti radnog procesa znak je njihovog prilagođavanja prilikama na tržištu rada, čime, u odnosu na socijalistički režim rada (režim sigurnog i stalnog zaposlenja), gubeći sigurnost u režimu nestalnog, fleksibilnog rada, “preuzimaju više inicijative i više odgovornosti za svoje radno angažovanje i sticanje sredstava za život” (Bolčić, 2004a.:115).⁶ Time se od “planskog premještanja radne snage” dolazi do nove pokretljivosti gdje su, kaže Bolčić, “bitni individualizovani činiooci, lični motivi i odluke” (str. 124). Povećana socijalna i prostorna pokretljivost suvremenog društva, a posebno, s tim u vezi, prekogranične aktivnosti različitih tipova aktera (internacionalne, multinacionalne i transnacionalne) iz političkog, ekonomskog i socio-kulturnog područja povećavaju kako otvorenost društva tako i njegovu prožetost raznim “neautohtonim” sadržajima

⁶ Tradicionalno, akteri radnih migracija, a posebno onih vanjskih, bili su muškarci – ožene-
njeni ili neoženjeni. Migracija udanih žena koje kod kuće ostavljaju djecu i muža je nova
pojava. Ova pojava je globalna i u vezi je s povećanim zapošljavanjem žena u najrazvije-
nijim zemljama, a ponajviše s promjenom u potražnji radne snage – smanjenje potražnje
za industrijskom a povećanje za radnom snagom u raznim uslužnim djelatnostima. Rad u
domaćinstvu, briga o djeci, bolesnim i ostarjelim osobama u razvijenim zemljama angaži-
ra sve veći broj žena, kako iz nerazvijenih zemalja tako i onih koje su uslijed strukturnih
promjena i krize izbačene iz procesa rada društava postsocijalističkih zemalja. Tako npr.
obrazovane Moldavke (po etničkom porijeklu Turkinje, a s pravoslavnim vjerskim porije-
klom) masovno odlaze u Tursku gdje rade kao domaćice. Isto tako i iz drugih evropskih
postsocijalističkih zemalja mnogo obrazovanih žena radi u domaćinstvima zapadnoevrop-
skih zemalja (preferirajući neke od njih iz tradicionalnih ili povijesnih razloga). Izgleda da
je ova pojava u Hrvatskoj najprisutnija među ženama iz Istre, sa Kvarnera i iz Dalmacije,
a koje su radno angažirane u Italiji gdje najvećim dijelom u tamošnjim domaćinstvima ču-
vaju ostarjele i bolesne osobe. Prema talijanskim izvorima radi se o pet do sedam hiljada
prijavljenih žena i oko dvadeset hiljada žena koje rade na crno. Među njima je i jedan dio
penzioniranih žena koje ovim radom popunjavaju svoj oskudni porodični budžet. Jedna
od njih, penzionirana učiteljica, kaže (Novi list, 5. 3. 2010.) da piše i “knjigu o osjećajima
i težini situacije u kojoj su se te žene našle..., a da bi prehranile obitelj i platile račune”.
Opisujući uvjete rada kaže da je “stvarnost surova”. Ako su ove žene i prijavljene, “tada je to
minimalac, za četiri-pet sati rada, dok ustvari rade 24 sata i obično dnevnicu iznosi između
25 i 35 eura, rijetko dostiže 40 eura (za što Talijanke rade tri sata). To daje prosječnu cijenu
radnog sata od svega 1,5 eura.” Radi se “o turnusima koji ponekad iznose po petnaest dana,
a najčešće tjedan dana.” U slučajevima kada rade na crno, a u strahu da ih neko ne vidi (jer
su kazne za takvu vrstu zaposlenja 20.000 eura), “gazde”, kaže ova penzionirana učiteljica
iz Istre, “našim neprijavljenim ženama ne dopuštaju niti sat vremena izlaska iz kuće što je u
tom radu nužno i zbog psihičkog zdravlja i stabilnosti naših žena, da se mogu jednostavno
opustiti i osloboditi stresa.”

jima i procesima – što sve skupa smanjuje stabilnost, a povećava rizike ali daje (ne nužno) i nove prilike i mogućnosti za ekonomski rast i društvenu diversifikaciju. Radi se o procesu koji održava i podržava razne oblike mobilnosti, a time i stalno socio-prostorno preoblikovanje i restrukturiranje.

5. Mobilnost i njene posljedice

Svi mi putujemo. Stvarno i/ili virtualno. Pa i oni koji nastanjuju sirotinjska predgrađa ili geta u devastiranim dijelovima velikih gradova, vrteći bezbrojne televizijske programe. Ali se iskustva, onih “gore” i onih “dolje”, dvaju krajnosti modernosti – globalno mobilnih i lokalno vezanih – s tih putovanja ne susreću. Njihova se putovanja, polasci i dolasci, dijele po istim onim karakteristikama po kojima se dijele i u drugim oblastima njihovih života. Većina se, pak, smjestila između ove dvije krajnosti; to su, negdje više negdje manje, i “turisti” i “vagabundi”. Ipak, sama mogućnost bivanja mobilnim kao obilježje ili kriterij unosi početno razlikovanje među mase koje su stavljene u pokret.

Odsustvo mogućnosti da se bude stvarno mobilnim u svijetu sveopće mobilnosti označava život u uvjetima koji onemogućavaju pristup društvenim resursima. To su oni isključeni koji često gube bilo kakvo nastojanje da izidu iz životnih prilika u kojim su se našli. I inkluzivnost i ekskluzivnost obilježja su kretanja dereguliranog kapitala (Castells, 2003.). On, koristeći se novom infrastrukturom, informacijskom i komunikacijskom tehnologijom, organizira čitav prostor, isključujući i uključujući velikom brzinom u svoj pogon razne komponente. “Ovo podrazumeva zaobilaženje ekonomski bezvrednih ili manje vrednih teritorija i naroda” (str. 73). Tako je, na ovaj ili onaj način, cjelokupna svjetska populacija u uvjetima globalno diferenciranog centra i periferije stavljena u zavisnost prema “postignućima funkcionalnih sistema, ekonomije, prometa, tehnologije, prava, vojske, škole”, pri čemu “samo jedna manjina ima stvaran pristup tim postignućima.” (Brunkhorst, 2004.:153). Skoro svakodnevno smo obaviješteni o isključenim koji ne pristaju biti isključeni, o njihovim često vrlo rizičnim poduhvatima (u čamcima ili već rashodovanim brodicima), a koji ne rijetko završavaju i gubitkom života.

S druge strane, deregulirani, mobilni kapital vlastitu bit, mobilnost bez granica, nameće svemu onome s čim dolazi u dodir. On proizvodi stanje u kojem su ljudi izloženi stalnoj promjeni i kretanju i kako kaže John Carroll – za njih, u nespojku u kojem žive, ostajanje na mjestu znači umiranje. “Do značajnih pomaka” (u potencijalno migracijskoj i relativno stabilnoj populaciji) “dolazi unosom neke nestabilnosti u sustav koja u značajnoj mjeri oblikuje ‘migrante’ i ‘one ostale’” (Mežnarić, 2003.:335). Ove nestabilnosti pokreću i potencijalne sposobnosti. Biti pokretan znači biti opremljen posebnom sposobnošću. Sposobnost bivanja pokretnim jednim otvara mogućnost za socijalnu promociju, a drugima neku vrstu potpore da ne izgube već stečeni položaj, da ne potonu, da ne dožive preobražaj iz “turiste” u “vagabunda”. Globalizacija informacija nije omogućila samo ubrzanu globalnu mobilnost, prije svega financijskog kapitala, već je i mnogima otvorila

mnoge putove pa su, kako kaže R. Dahrendorf, i “putovanja i sve u vezi s njima – putovanja u bilo koju svrhu – stvorila mnogobrojne nove prilike za dobit” (Dahrendorf, 2005.:31). Umjesto višegeneracijskog strpljivog rada, štednje, odlaganja potreba, otvara se mogućnost da se migriranjem željena dobit postigne u jednoj generaciji. A ako ne u prvoj generaciji migranata onda se izgledi za socijalnu promociju povećavaju drugoj generaciji. “Svjetski pandan socijalnoj pokretljivosti unutar jedne zemlje je migracija. Ona rješava sukobe u zemljama podrijetla i stvara nove u društvima odredišta” (Dahrendorf, 2005.:92). Posljedice ovog kretanja, zapravo su višestruke. Mijenja se slika socijalne geografije – po prvi put u povijesti čovječanstva gradsko stanovništvo prevladava nad seoskim, nastali su i ubrzano se stvaraju megagrađovi, putujuća svjetska elita bez doma nastanjuje sve dijelove svijeta (po njihovom prisustvu mjeri se integracija određene sredine u globalne ekonomske i kulturne procese). Bliskost među ljudima i prostorna blizina nisu više u neposrednoj vezi – prostorna blizina nužno više nije pretpostavka bliskosti. Mijenja se intenzitet i vrsta povezanost ljudi u prostoru. “Prvi zakon geografije’ kaže da ‘sve što je bliže to je više međusobno povezano i više međusobno utječe’. No sve manja strukturna povezanost aktera u prostoru stavlja pod znak pitanja prvi geografski postulat” (Mlinar, 2006a.:49). Također, povećana prostorna pokretljivost, a posebno “migracija funkcijskih elita (siromašnijih zemalja) u inozemstvo ili u unutrašnje zone visoke sigurnosti dovela je do opustošenja obrazovnog sistema i zdravstvene skrbi u periferijama i do socijalne fragmentacije kulture u globalnu kulturu elita i lokalnu kulturu siromaštva” (Brunkhorst, 2004.:155). Mnoge zemlje periferije i poluperiferije bez doznaka “dijaspore” ne bi se mogle nositi s rastućim siromaštvom⁷, a bez dijaspore bi na pr. suvremeno “kinesko privredno čudo” bilo nezamislivo (unos kapitala, nove tehnologije i znanja). S druge strane, vezanost za zemlju porijekla, odnosno domovinu, može, zadobiti i drukčija obilježja, posebno kada se radi o egzilantima – pripadnicima dijaspore koji su iseljeni prisilno, pod pritiskom ili se takvim doživljavaju. Oni su rasadište nacionalizma (u više generacije), a održavaju ga i prakticiraju kao long-distance nacionalizam (Anderson, 1992.). Iz takve, relativno udobne pozicije, mogu pokretati radikalnu maštu, stvarati radikalna nastojanja i nasilne akcije, za što, međutim, za takvo svoje djelovanje, koje

⁷ U procesu post-socijalističke transformacije Silvano Bolčić (1994., 1995.) prepoznaje mogućnost formiranja nove društvene grupacije, nove upravljačke elite, koja bi ponajviše mogla oblikovati društvo u nastajanju. “Čini se”, kaže Bolčić, “da bi pečat tom ‘novom društvu’ mogle davati nove društvene snage i nova osnovna društvena pravila življenja, primarno one snage koje danas čine najekspanzivniju društvenu grupaciju u socijalnoj strukturi ‘zemalja u tranziciji’ a to su preduzetnici... Ako se prihvati društveno-istorijska i društveno-naučna tradicija označavanja tipova društva po ‘socijalnim nosiocima’ datih društvenih poredaka, onda bi ta ‘sutrašnja društva’ koja bi proizašla iz celovito shvaćenog procesa tranzicije, mogla biti označena kao ‘preduzetnička društva’. Društveno-sistemska svojstva takvog tipa društva bila bi u znaku otklona od dojučerašnjih ‘socijalističkih’ sistema, u znaku osobene ‘tranzicije’ kakva je već začeta u tim zemljama, u kojoj ima mnogih ‘pravila kapitalističkog razvoja’, ali je ta tranzicija i u znaku historijski neprekinutih procesa uspostavljanja ljudskih društava ‘po meri ljudi’, u znaku čovekove osnovne potrebe da živi ljudski!” (Bolčić, 1995.:19).

je usmjereno prema zemlji porijekla – domovini, ne moraju platiti nikakvu cijenu (Anderson, 1992.; Skrbiš, 2001.; Demmers, 2002.; Pryke, 2003.).

Globalna mobilnost ne transformira samo ekonomsku, komunikacijsku i medijsku sliku svijeta. Njeni migracijski tokovi nisu više, kao što su bili ranije (Novi svijet, Evropa), jednosmjerni. Diverzifikacija tokova danas obuhvata kako nova migracijska područja (Srednji istok, novoindustrijalizirane zemlje Dalekog istoka) tako i zemlje koje su istovremeno pošiljatelji i primatelji migranata (Mesić, 2002.:14). Nova mobilnost zahvata sve vrste djelatnosti i organizira se na globalnoj razini. Ne radi se samo o klasičnim radnim migracijama. Diverzifikacija pravaca migracija nadopunjava se diverzifikacijom vrsta i aktera mobilnosti. Takvi su na pr. sport – koji se u raznim svojim aspektima artikulira pojmovima kao što su migracije, posebno etničke migracije, globalizacija, glokalizacija, transnacionalnost, kapitalizam, imperijalizam, identitet, kultura zajednice, popularna kultura (Harvey; Houle, 1994.; Giulianotti; Robertson, 2006.; Biti, 2008.), visoko obrazovanje u kojem se stalno povećava udio stranih studenata na univerzitetima, posebno onim s engleskog govornog područja (to je kulturni kapital koji bi već u startu trebao osigurati prednosti pri zaposlenju), a već se govori i o “zajedničkom akademskom prostoru” (Altbach, 2004.; Bolsmann; Miller, 2008.) ili sve aktualnije “klimatske, zdravstvene, starosne i druge migracije, poput migracije životnih stilova i migracije ugodnosti (amenity)...” (Božić, 2001.:322). Način života bar jednog dijela svjetskog stanovništva ne može se više organizirati unutar jedne “nacije-države”. Transnacionalnost je u mnogim oblastima društvenog života postala globalna društvena činjenica.

Povećana uzajamna prostorna bliskost različitih kulturnih entiteta nastala velikim migracijskim tokovima proizvodi proturječne učinke: od sve većeg razumijevanja do povećanih strahova o ugroženosti domicilne kulture (Laqueur, 2008.). Sve vrste mobilnosti stvaraju i nove kulturne obrasce. Dok Apadurai (1990.) smatra da uslijed etničkih migracija, tokova kapitala, informacija i slika, ideja i tehnoloških inovacija dolazi do nadilaženja teritorijalne geografije, do deterritorijalizacije i hibridizacije kulture, “disjunktivnog poretka koji se ne može više razumijevati u terminima postojećih centar – periferija modelima” (str. 2), dotle Berger (2002.), u tom kretanju, u širenju raznih kulturnih sadržaja koji čine globalnu kulturu, prepoznaje dominaciju centra. Glavni kulturni sadržaji koji se šire po čitavom svijetu po porijeklu su američki, a komunikacija kojom se oni šire i reproduciraju odvija se na engleskom jeziku. Radi se zapravo o dvostrukom, međusobno ukrštenom procesu: i povećanoj unifikaciji globalne kulture (“decentriranju centra”) i “hibridizaciji” kulture – kako centra tako i periferije. Moderni svjetski gradovi rodna su mjesta ovog procesa.

S “turistima” i “vagabundima” tiskaju se mase aktera mobilnosti koje se razlikuju prema trajnosti, učestalosti, prostornoj distanci, svrhama i posljedicama svojih

akcija: od globalnog kapitala i funkcijskih elita, preko studenata i penzionera pa do masa slabije kvalificiranog radništva i dobrovoljnih i prisilnih ilegalnih migranata. U tom kretanju se mogu prepoznati različite aspiracije i potrebe, različiti planovi i životne strategije. Kod jednih se radi o preživljavanju a kod drugih o profesionalnoj ili općenito o socijalnoj promociji. Sociološko istraživanje koje obuhvata ovu dinamiku “vremena tranzicije” (i koje uslijed toga, a da bi zahvatilo tokove koji možda već oblikuju našu budućnost, treba ići preko granica “nacije-države”) u njoj prepoznaje proces socioprostornog restrukturiranja suvremenog društva (na globalnoj, nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini – ukoliko bi se “lokalnost” mogla pripisati i mega gradovima na pr.) i nove proturječnosti koje nastaju iz te restrukturacije. Odsustvo (povećane) mobilnosti u ovom procesu restrukturiranja indicira na moguću isključenost ili periferizaciju danog društva, regije ili nekog lokaliteta. Jer, u svojoj reprodukciji suvremenost pozitivno vrednuje mobilnost (zato što omogućava promjenu, razvoj, otvorenost i napredak, a naspram stalnosti, statičnosti, zatvorenosti i zadanosti), pa kao i ideološki ili vrijednosni sistem pritiska pojedince da povećaju mogućnosti svoje mobilnosti i tako se uspješnije prilagode povećanoj fleksibilizaciji životnih uvjeta – u kojima veća prostorna bliskost ne znači i veću povezanost ljudi i u kojima život u više mjesta boravka, dvostruka državljanstva i prekograničnost s podijeljenom lojalnošću, za sociološku analizu, nisu više zanemarljive pojave. Aktere prostorne i socijalne mobilnosti i njihovu moguću međuzavisnost (kao što se na pr. u kraćem vremenskom perioda kroz iseljenje postiže socijalna promocija i tako zamjenjuje strpljivi višegeneracijski rad) istraživanje može, ukoliko slijedi njihove tokove, zahvatiti čisto empirijskim putem. To ne bi bilo zahvaćanje samo skupa atributa koji na individualnom planu određuju sposobnost aktera da se kreću; valjalo bi zahvatiti i uvjete u kojima se formiraju i (de)stimuliraju te sposobnosti, jer je suvremena mobilnost, o kojoj kroz istraživanja, stičemo nove spoznaje, izrazito kompleksna društvena pojava. Istraživanje sposobnosti bivanja mobilnim (kroz pristupe postojećim mogućnostima, potrebnim vještinama i subjektivnim procjenama o mogućnosti mobilnosti) tek bi bio početni korak u empirijski zasnovanom istraživanju suvremenih tokova mobilnosti.

Integracijom u svjetski sistem fleksibilne akumulacije kapitala (slobodnog kretanja kapitala, robe i informacija, a manjim dijelom i ljudi) hrvatsko se društvo u uvjetima državnog osamostaljenja i početnih, etničko-teritorijalnih konstruktivnih elemenata, zateklo u izrazito proturječnoj situaciji. Izloženo je dvostrukom i proturječnom procesu: istovremenoj izgradnji etnički motivirane zajednice i njene suverenosti, s jedne strane, i, s druge strane, sve izraženijim procesima deteritorijalizacije, transnacionalizacije i smanjenja suverenosti. U tom se procesu i toj opreci iznova valoriziraju ukupno raspoloživi resursi. Ova revalorizacija (tržište naspram ranijeg socijalističkog plana) kroz razne vrste unutrašnje i vanjske mobilnosti ljudi, iznova oblikuje socioprostornu mapu Hrvatske. Postsocijalistička transformacija hrvatskog društva, koja je ujedno i njegova integracija u globalni svijet (a što onda znači i “pounutrenje” temeljnih obilježja tog svijeta – raštrkanog i dereguliranog “šipražje globalne konkurentnosti”), u sebe uključuje i delokalizaciju radnih mje-

sta⁸ i fleksibilizaciju radnog procesa. Mase su se radnog stanovništva skoro preko noći, a u uvjetima rata, našle u situaciji u kojoj su ranija socijalna iskustva, ona koja je oblikovao socijalistički način reprodukcije, postala uvelike neupotrebljiva. Izmijenjeni su društveni odnosi, vlasnička struktura, način upravljanja. Distribucija radne snage po vrstama djelatnosti pretrpila je velike promjene. Mnogi su ostali bez redovnog zaposlenja. Nova je situacija, s nestabilnim pravilima “igre”, nametnula potrebu za prilagođavanjem zahtjevima tržišta rada, za preispitivanjem ranije stečenog radnog iskustva, za razumijevanje nastale situacije u kojoj se gube realni izgledi u kolektivnu akciju i kolektivnu podršku te za procjenu vlastitih mogućnosti za socijalnu i prostornu mobilnost. Kao kapital, sposobnost bivanja pokretnim, kroz bolje prilagođavanje nastalim okolnostima, omogućava bolje korištenje postojećih mogućnosti. Spremnost na mobilnost, međutim, bez društvenog poticaja i podrške može ostati tek nedosanjani san. Izlazak iz “samoskrivljene nezrelosti” može biti, a obično, uslijed lišavanja fiksacija na poznato, i jest, individualno i kolektivno, bolan i samooslobađajući proces.

Ovaj sažeti uvid u “stanje stvari, osnovni je interpretativni okvir jednog mogućeg istraživanja oblika mobilnosti u procesu postsocijalističke transformacije hrvatskog društva.

Literatura

1. Altbach, Philip G. (2004). Higher Education Crosses Borders. *Change*, 36 (2004), 2, 18-24.
2. Anderson, Benedict (1992). The New World Disorder. *New Left Review*, 193, 3-13.
3. Appadurai, Arjun (1990). Disjuncture and Difference in the Global Culture Economy. http://www.intcul.tohoku.ac.jp/holden/mediateSociety/Reading/2003_04/Appadurai.html

⁸ Za ilustraciju se mogu navesti sukobi između radnika Tvornice duhana Zagreb i uprave Tvornice duhana Rovinj (koja je vlasnik zagrebačke tvornice), a u vezi preseljenja i objedinjavanja proizvodnje u novoizgrađenim u istarskom Kanfanaru. Osim problema oko (ne) zakonitosti privatizacije zagrebačke tvornice, glavni problem u ovom sukobu se implicite odnosio na preseljenje radnika iz Zagreba u Kanfanar. Sukob je (2006. godine) trajao danima, bio je udarna vijest – posebno nakon zauzimanja tvornice od strane radnika i tužbe uprave TDR-a zbog “nasilnog zauzimanja proizvodnih i uredskih prostorija”, odnosno zbog “smetnje posjeda”. Radnici su na blogu pisali o životu u tvornici, tražili intervenciju Vlade i tužilaštva (u vezi s privatizacijom zagrebačke tvornice), dobivali podršku od raznih organizacija i udruženja (“Kad su branitelji 90-e krenuli u stvaranje, a kasnije u oslobođenje Domovine”, stoji u Priopćenju za javnost HVIDRE – Črnomerec, “zasigurno je nisu zamišljali kao poligon brze zarade za domaće i strane lažne dobrotvore kojima je osnovni cilj brza zarada bez obzira na sudbinu naroda i ekonomiju Države”, pa od Vlade traže da se zaštiti “obespravljene radnike”), ali i osudu od radnika Tvornice duhana Rovinj. Sve se na kraju završilo tako da je dio radnika pristao na otpremnine, nekoliko ih je otišlo raditi u novim pogonima, a ostali koji su trebali nastaviti s radom u Kanfanaru ostali su bez zaposlenja – nisu se selili u Kanfanar.

4. Bauman, Zigmund; Bauman Zygmunt (2003). Turist i vagabund, u: Vladimir Vuletić (red.): *Globalizacija – mit ili stvarnost*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 251-273.
5. Beck, Ulrich (2004). Moć protiv moći u doba globalizacije: nova svjetskopolitička ekonomija. Zagreb: Školska knjiga, 420.
6. Berger, Peter (2002). Four faces of global culture. <http://bss.sfsu.edu/fisher/IR%20305/Readings/four.htm>
7. Biti, Ozren (2008). The Local and global in Contemporary Sport. *Narodna umjetnost*, 45 (2008) 1, str. 183-197.
8. Bićanić, Rudolf (1952). Matija Antun Reljković kao ekonomist, u: *Počeci kapitalizma u Hrvatskoj ekonomici i politici*. Zagreb: Školska knjiga, 157.
9. Bolčić, Silvano (1994). *Tegobe prelaza u preduzetničko društvo*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, 171.
10. Bolčić, Silvano (1995). *Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedesetih*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, 233.
11. Bolčić, Silvano (2004a). Post-socijalistička transformacija i nove radne orijentacije: Srbija 1990-2003. godine, u: Anđelka Milić (red.): *Društvena transformacija i strategija društvenih grupa – svakodnevica Srbije na početku trećeg milenija*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, str. 111-149.
12. Bolsmann, Chris; Miller Henry (2008). International student recruitment to universities in England: discourses, rationales, and globalisation. *Globalisation, Societies and Education*, 6 (2008) 1, 75-88.
13. Bonss, Wolfgang; Kesselring (2004). Mobility and the Cosmopolitan Perspective. http://www.sfb536.mwn.de/veranstaltungen/B3_Workshop_0104_Documentation.pdf
14. Božić, Saša (2001). Posljednja avantura: umirovljeničke migracije, klima i "ugodnosti". *Migracijske i etničke teme*, 17 (2001), 4, 31-46.
15. Brunkhorst, Hauke (2004). Solidarnost. Od građanskog društva do globalne zajednice. Zagreb: Beogradski krug; Zagreb: Multimedijalni institut, 286.
16. Dahrendorf, Ralf (1996). Razmatranja o revoluciji u Evropi. Zagreb: Antibarbarus, 147.
17. Dahrendorf, Ralf (2005). U potrazi za novim poretkom. Zagreb: Deltakont, 158.
18. Demmers, Jolle (2002). Diaspora and conflict: Locality, long-distance nationalism and delocalisation of conflict dynamics. *The Public*, 9 (2002), 1, 85-96.
19. Favell, Adrian (2001). Migration, mobility and globaloney: metaphors and rhetoric in the sociology of globalization. *Global Networks* 1, 4 (2001) 389-398.
20. Flamm, Michael; Kaufmann, Vincent (2006). Operationalising the Concept of Motility: A Qualitative Study. *Mobilities* 1, 2 (2006), 167-189.
21. Gidens, Antoni; Giddens, Anthony (2006). Sociologija. Beograd: Ekonomski fakultet, 749.
22. Giulianitti, Richard; Robertson, Roland (2006). Glocalization, Globalization and Migration: The Case Scottish Football Supporters in North America. *International Sociology*, 21 (2006), 2, str. 171-198.
23. Harvey, Jean; Houle, François (1994). Sport, World Economy, Global Culture, and New Social Movements. *Sociology of Sport Journal*, 11 (1994), 337-355.
24. Hohšild, Erli Rassel; Hochschild, Arlie Russell (2003). Globalni lanci brige i emotivni višak vrednosti, u: Vil Haton /Antoni Gidens; Will Hutton/ Anthony Giddens (red.): *Na ivici: živeti s globalnim kapitalizmom*. Beograd: Plato, str. 170-192.
25. Kastels, Manuel; Castells, Manuel (2003), Informaciona tehnologija i globalni kapitalizam, u: Vil Haton /Antoni Gidens; Will Hutton/ Anthony Giddens (red.): *Na ivici: živeti s globalnim kapitalizmom*. Beograd: Plato, str. 72-100.

26. Kaufman, Vincent; Bergman, Manfred; Joye, Dominique (2004). Motility: mobility as capital. *International Journal of Urban and Regional Research*, Oxford, 28 (2004), 4: 745-756.
27. Kaufman, Vincent (2004). Motility: a Key Notion to Analyse the Social Structure of Second Modernity?. <http://www.mobilitypioneers.de/Dokumente/dokumente.html>
28. Laqueur, Walter (2008). Posljednji dani Europe: epitaf za jedan stari kontinent. Zagreb: Prometej, 235.
29. Mesić, Milan (2002). Globalizacija migracija. *Migracijske i etničke teme*, 18 (2002), 1, 7-21.
30. Mežnarić, Silva (2003). Migracijske aktualnosti: stanje, problemi, perspektive paradigmi istraživanja. *Migracijske i etničke teme*, 19 (2003), 4, 323-341.
31. Mlinar, Zdravko (2006). Lokalne posebnosti in avtonomija akterjev v kontekstu globalizacije, *Sociologija sela*, 44, 171 (2006), 60-69.
32. Mlinar, Zdravko (2006a). Mreža naselja u umreženom društvu (diskusija na "okruglom stolu"). *Sociologija sela*, 44, 171 (2006).
33. Mihajlov, Nikolaj (1940). Prirodna bogatstva Sovjetske unije. Zagreb: Biblioteka nezavisnih pisaca, 255.
34. Parrenas, Rhacel Salazar (2001). Mothering from distance: emotions, gender, and inter-generation relations in Filipino transnational families. *Feminist Studies*, 27 (2001), 2, 361-390.
35. Pryke, Sam (2003). British Serbs and long distance nationalism. *Ethnic and Racial Studies*, 26 (2003), 1, 152-172.
36. Sassen, Saskia; Sassen, Saskia (2002). Da li je ovo put? Bavljenje imigracijom u globalnom dobu. *Reč*, 68/14, decembar 2002, 283-293.
37. Skrbušić, Zlatko (2001). Nationalism in a Transnational Context: Croatian Diaspora, Intimacy and Nationalist Imagination. *Revija za sociologiju*, 32 (2001), 2-3, 133-146.
38. Supek, Rudi (1987). Grad po mjeri čovjeka – s gledišta kulturne antropologije. Zagreb: Naprijed, 250.
39. Urry, John (2000). *Sociology beyond societies: mobilities for the twenty-first century*. London and New York: Routledge, 255.
40. Vrcan, Srđan (2005). Suvremeni prijevori oko sociologije Ulrich Beck, Zygmunt Bauman i Ernest Gellner. *Revija za sociologiju*, 36 (2005), 3-4, 157-169.
41. Zimel, Georg (Simmel, Georg) (2004). *Filozofija novca*, Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 608.

Alija Hodžić

Institute for Social Research in Zagreb

alija@idi.hr

Mobility and Socio-Spatial Restructuring

Abstract

In this paper the author aims to bring together the mobility of contemporary society (its increasingly relevant characteristic) and the “fluidity” of structures and thus socio-spatial restructuring. Some theoretical insights into contemporary global processes are examined; these processes remain (because of “methodological nationalism”) outside the scope of present day sociology devices. It is assumed that the flexible contemporary accumulation of capital constantly evaluates available resources for its reproduction (in the world where physical proximity does not indicate closeness among people). This results in the increased mobility and restructuring of old socio-spatial entities. It generates instability, temporariness and irregularity as opposed to stability, permanence and regularity. Post-socialist societies, the Croatian society among them, are particularly prone to this kind of restructuring because of radical changes in the evaluation of resources (from the socialist planned economy to the capitalist market). Not included in this type of reproduction, its currents and networking, these societies (their individuals, groups or collectives) remain on the periphery, isolated in their locality; included, they share the troubles with the rest of the world. More mobility, less isolation.

Key words: mobility, fluidity, methodological nationalism, flexibility, migration, restructuring.

Received in June 2010

Accepted in September 2010